

ISSN 0202—3342

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1986 METAI

VILNIUS „MOKSLAS“ 1987

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEM BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1986

VILNIUS

1987

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DES WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1986

VILNIUS

1987

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ
ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

ГОД 1986

ВИЛЬНЮС «МОКСЛАС» 1987

BBK 63.3(2L)

Li237

Redakcinė kolegija:

Bronius VAITKEVICIUS (vyr. redaktorius), Alfonsas EIDINTAS, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Leonas MULEVICIUS, Rita STRAZDONAITĖ (sekretorė), Tamara TARŠILOVA, Adolfas TAUTAVICIUS, Irena VALIKONYTĖ, Regina ZEPKAITĖ (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Išleista LTSR MA Istorijos instituto užsakymu

**L 0503020900—132 Z—87
M 854(08)—87**

© LTSR MA Istorijos institutas, 1987

SODYBŲ APLINKOS PUOŠYBA ŠIUOLAIKINIO KAIMO GYVENVIETĖSE

STASYS GUTAUTAS

Sodybos išvaizdą lemia tiek atskirų trobesių architektūra, tiek aplinkos sutvarkymas. Statybai tampant industrine, aplinka dažnai yra vienintelė sritis, kur pasireiškia liaudies kūrybinės galios. Todėl iš aplinkos tvarkymo sprendžiamoje apie individo estetinį skonį, apie jo požiūrį į estetines vertybes. Kaimo gyvenvietės sodybų išvaizdą formuoja:

- 1) gėlių darželiai;
- 2) kiti želdiniai;
- 3) smulkioji architektūra ir dekoratyvinės skulptūros.

Etnografiniai tyrinėjimai vis labiau tampa taikomojo pobūdžio. Ypač reikšmę įgauna šiuolaikinio kaimo materialinės ir dvasinės kultūros tyrinėjimai, kurių pagrindu sudarytos rekomendacijos gali būti sėkmingai diegiamos į gyvenimą. Nuo 1976 m. Lietuvos TSR MA Istorijos instituto Etnografijos skyrius renka medžiagą apie kaimo gyvenviečių sodybas. Iki 1985 m. užpildytos 1997 I. Butkevičiaus¹ ir S. Gutauto² parengtos anketos, kurių duomenys leidžia išsamiai nušviesti ne tik sodybą kaip visumą, bet ir atskirus jos komponentus. 1983—1984 m. ekspedicijose anketą „Šiuolaikinio kaimo sodyba“ pildė ir Liaudies buities muziejaus (toliau — LBM) darbuotojai.

Istorijos instituto Etnografijos skyriuje (toliau — ES) saugoma Vilniaus universiteto kraštotyrimų klubo narių (128 aprašai), kitų kraštotyrimų surinkta medžiaga apie sodybų gėlių darželius ir želdinius³.

Svarbus šaltinis sodybos aplinkai ir atskiriems jos elementams pažinti yra nuotraukos, kurių ES sukaupe kelis tūkstančius, piešiniai.

Apie sodybų aplinkos puošybą rašyta nedaug. Suvalkijos ir Žemaitijos kaimo gyvenviečių naujųjų sodybų (statytų po 1951 m.) aplinkos puošybos bruožus nagrinėjo I. Butkevičius⁴. Jis rašė apie tyrimų metu užfiksuotą sodybų aplinką, nekeldamas sau uždavinio atskleisti įvairių reiškinių paplitimo priežastis ir laiką.

Kiek daugiau straipsnių paskelbta apie gėlių darželius⁵. Juose aprašomi vienos apylinkės kaimų ir vienkiamų XX a. 7 dešimtmečio darželiai. Nors darželių amžius ir nurodytas, iš to negalima daryti jokių išvadų, nes neaišku, ar jis vienalaikis su sodyba, ar ne, kaip ir kodėl kito jo išvaizda.

Straipsniuose atskleidžiamas moterų požiūris į gėlių darželius, pastebima, kad gyvenvietėse jie prižiūrimi geriau nei vienkiemiuose⁶.

Neretai sodybose stengiamasi sukaupti kuo daugiau augalų rūšių. Tačiau mažame sklype juos sunku deramai sukombinuoti. Rašydama apie Lietuvos sodininkystės draugijos narių sodybas 7 dešimtmečio pabaigoje, A. Lučinskienė pastebi, kad dalis jų pavirto kolekciniais sklypais, į kuriuos įdėta daug darbo, o grožio trūksta⁷. Tas pats pasakytina ir apie šiuolaikinį laikotarpį.

Spartus materialinės kultūros reiškinių kitimas reikalauja vienalaikės jų fiksacijos visoje respublikoje. Iš įvairių regionų surinktus duomenis dažnai sunku apibendrinti vien todėl, kad jie surinkti skirtingais metais. Nuo tyrinėjimų pradžios Suvalkijoje (1976) iki pabaigos Aukštaitijoje ir Dzūkijoje (1985) praėjo dešimt metų. Per tą laiką daugelis reiškinių pasiekė kitą raidos pakopą, ir jų tyrimo duomenų kartais neįmanoma palyginti. Todėl straipsnyje dažniausiai operuojama naujausių tyrimų Aukštaitijoje ir Dzūkijoje duomenimis. Kita priežastis, verčianti taip daryti, yra ta, kad Suvalkijos ir Žemaitijos regionuose buvo tyrinėjamos tik naujosios sodybos, o Aukštaitijoje ir Dzūkijoje — visos sodybos, kurios sudaro šiuolaikines gyvenvietes.

Esminių skirtumų, tvarkant aplinką, tarp atskirų kaimo gyventojų socialinių sluoksnių nėra, todėl, rašant straipsnį, į juos neatsižvelgta. Neturint duomenų, negalima palyginti, kaip puošiama sodybos aplinka gretimuose respublikose.

Kaip rodo materialinės kultūros tyrinėjimai, įvairūs šiuolaikiniai reiškiniai vienu metu plinta visoje respublikoje. Todėl pateikti duomenys (ypač Aukštaitijos) ne tik atspindi visai Lietuvai bendras šiuolaikinės kaimo sodybos aplinkos puošybos tendencijas, bet dažnai yra artimi visos respublikos statistiniam vidurkiui.

Sio straipsnio tikslas — remiantis tyrinėjimų duomenimis, literatūra, ikonografinė medžiaga, nušviesti kaimo gyvenviečių sodybų puošybą, jos tolesnes tendencijas, parodant atskirų elementų raidą, atsiradimo ir išnykimo priežastis.

Nuo seno pagrindinis lietuvių sodybos aplinkos puošybos elementas buvo gėlių darželis, aptvertas statinių tvorele. 7 dešimtmečio antrojoje pusėje kaimo gyvenvietėse ėmė plisti vejos su gėlių darželiais, dekoratyviniais medžiais ir krūmais, baseinėliais, skulptūromis ir kt. elementais.

Pradiniu kaimo gyvenviečių kūrimo laikotarpiu (6—7 dešimtmečiuose) žemės sklypas iš gatvės pusės dažniausiai būdavo apsodinamas vaismedžiais ar vaiskrūmiais arba paverčiamas daržu. Individualios statybos projektuose nebuvo numatoma, kaip sutvarkyti sklypą. Vieni pirmųjų respublikoje tvarkyti sodybų aplinką pagal projektus ėmėsi Joniškio rajono Pergalės kolūkio Skaistgirio gyventojai — 7 dešimtmečio antrojoje pusėje. 9 dešimtmečio pradžioje jau daugelyje Lietuvos kaimo gyvenviečių sodybų plotai, esantys prie gatvės, pradėti tvarkyti pagal vieningus projektus. Daugumoje gyvenviečių vykdomųjų komitetų potvarkiais draudžiama atsišviesti nuo gatvės tvoromis, rekomenduojama įrengti vejas. Sodybų aplinką gyventojai dažniausiai puošia pagal savo skonį ir sugebėjimus. Tačiau net

ir ten, kur tvarkomasi pagal projektus, išlieka galimybė pasireikšti individualiai.

Gyvenviečių aplinka paprastai tvarkoma dviem būdais: geometriniai — kai ji derinama prie geometrinės pastatų struktūros, ir landsaftiniai — kai stengiamasi, kad aplinka būtų patogiai, jauki, švelnintų pastatų geometrinių formų griežtumą⁸. Tas pats pasakytina ir apie šiuolaikinio kaimo sodybas. Čia dažniausiai naudojami abu būdai, bet landsaftinis vyrauja. Geometrinis nelabai tinkamas sodybai, nes taip sutvarkyta aplinka nėra jauki, reikalauja daug priežiūros.

Tyrinėjimų duomenimis, 7 dešimtmetyje ne vienoje senųjų kaimų sodyboje gėlių darželių jau nebuvo. Tuo metu juos daugiausiai prižiūrėjo senyvo amžiaus moterys⁹. Todėl buvo galima manyti, kad gėlių darželiai ateityje turėtų nykti. Tačiau pastarųjų metų tyrinėjimai to nepatvirtina. Darželių aptikta visose šiuolaikinių gyvenviečių sodybose. Aukštaitijos ir Dzūkijos kaimo gyvenvietėse buvo fiksuojama, kada užveisti gėlių darželiai. Nustatyta, kad sodybose, įkurtose iki 1950 m., net 31% darželių įrengta, statant trobesius¹⁰. 32,8% darželių — po vienerių arba dvejų trejų metų. Vėliau kaip po trejų metų — 17,2%, tačiau nemaža dalis čia tenka sodyboms, įkurtoms sunkiais karo ir pokario metais. Sodybose, įkurtose nuo 1951 m., 25,3% gėlių darželių užveista dar tebevykstant trobesių statybai. Daugiausiai darželių pasodinama tuoj po įsikūrimo — 44,9%. Tik 3,4% įrengiama vėliau kaip po trejų metų. Pateikti duomenys leidžia teigti, kad lietuvių moterų estetinis jausmas ne tik nesilpsta, bet stiprėja. Vis daugiau gėlių darželių įrengiama dar vykstant statybai arba tik ją baigus. Tam įtaką daro ir kaimynų pavyzdys, ir savotiška konkurencija.

Darželius dažniausiai prižiūri vyriausios šeimos moterys, o dukros joms tik padeda. Tik retais atvejais juos tvarko vyrai. Tauragnų apylinkėje iš 29 tyrinėtų gėlių darželių du prižiūrėjo vyrai¹¹. Tai paaiškinama ne tik tuo, kad didelė dalis jaunimo anksti palieka kaimą, bet ir pasikeitusiu požiūriu į patį darželį, į dvasines vertybes. Jaunimas labiau linkęs skirti laisvalaikį knygų skaitymui, meno saviveiklai. Išsamiau paaiškinti, kodėl darželius tvarko vyrai, negalime, nes trūksta duomenų.

Senojo kaimo sodybose darželiai būdavo įrengti prie gyvenamojo namo galo ar šono iš gatvės pusės. Neretai pasitaikydavo L formos darželių prie namo galo ir šono. Pagal surinktą medžiagą¹², 8 dešimtmetyje 51,8% gėlių darželių buvo įrengta prieš gyvenamąjį namą, 32,5% prieš namą ir šone, 12,0% — prieš namą ir kieme, 3,7% — prieš namą ir abiejuose jo galuose arba aplink visą namą. Pateikti duomenys atspindi ne darželio formą, o tik vietą, kur jis užima didžiausią plotą. Didesnės ar mažesnės gėlių lysvės sodinamos palei įvažiavimo keliuką, taip pat įvairiose kiemo vietose — palei šulinį, lauko virtuvę, ūkinius trobesius.

Rašydamas apie Gruzdžių valsčius XX a. 4 dešimtmečio gėlių darželius, J. Petrusis pastebėjo, kad kartais jie įrengiami kiemo viduryje, nors amžiaus pradžioje jie buvo aptinkami tik prie gyvenamojo namo¹³. Darželių vieta, lysvelių forma, jų sutvirtinimas iki XX a. 7 dešimtmečio pradžios pakito mažai, palyginti su šio amžiaus 3—4 dešimtmečiu. Iki to meto labiausiai paplitusi lysvelių forma buvo apskritimas; aplink jį — stačiakampės lysvelės. Lysvelių kraštai būdavo apdedami akmenimis, velėna

arba apipinami žilvičio vytelėmis. 7 dešimtmetyje darželiai pertvarkomi. Jų lysvelės daromos griežtesnių ir įvairesnių formų — trikampio, trapecijos, pusemėnulis, žvaigždės ir kt. Takeliai nebebarstomi smėliu, lysvelės nebetvirtinamos velėna, žilvičio vytelėmis. Vietoj jų lysvelių kraštai sutvirtinami plytomis, šiferiu, lentomis. 7 dešimtmečio pabaigoje—8 dešimtmetyje sutvirtinimui imtos naudoti automobilių padangos. Jos dedamos ant žemės paviršiaus ir pripilamos žemių arba įkasamos į žemę. Taip „apremintos“ lysvelės, ypač jei padangos išdažytos ryškiomis spalvomis, nesiderina prie natūralių darželio spalvų ir formų, todėl reikėtų jų vengti. Kartais lysvelės sutvirtinamos rąstais¹⁴. Toks lysvelių sutvirtinimas, kaip ir sutvirtinimas šiferiu, baltomis silikatinėmis plytomis ar lentomis, taip pat netinkamas. Pertvarkant darželius ir lysves 7 dešimtmečio antroje pusėje—8 dešimtmetyje, jų kraštai išcementuojami, takeliai išklojami šaligatvių plokštėmis.

Gėlių darželių kaita spartesnė ten, kur daugiau statoma naujų sodybų. Naujovių atsiradimas pasireiškia kaip bendra tendencija. Šalia naujų reiškinų dar ilgai egzistuoja senieji. 8 dešimtmetyje dar pasitaikydavo darželių, kurių lysvelės sutvirtintos pinta žilvičių juosta¹⁵ arba apipintos vytelėmis¹⁶. Daugumos darželių lysvelės nuo seno niekuo nesutvirtinamos. Kartais tokių lysvelių pakraščiuose sodinamos žemaūgės gėlės.

Darželis neretai užima tik dalį ploto, esančio prieš gyvenamąjį namą. Kita dalis užsėjama žole. Vejoje sodinami dekoratyviniai krūmai ir medžiai, kartais vaismedžiai ar vaiskrūmiai. Taip įrengto darželio lysvelės dažniausiai būna netaisyklingų geometrinių formų ir išdėstytos laisvai. Jos nežymiai pakeltos nuo žemės paviršiaus, kraštai nesutvirtinti. Toks plotas prieš gyvenamąjį namą sutvarkymas artimas šiuolaikiniam, kada visą plotą užima veja su laisvai išdėstytais gėlių ploteliais, dekoratyviniais medžiais ir krūmais.

Tendencija naujai tvarkyti plotą priešais gyvenamąjį namą pastebima visoje Lietuvoje. Ji ryškesnė naujosiose gyvenvietėse. Sodybų, kuriose prie gatvės įrengtas tik darželis, Aukštaitijoje aptikta 3,0%, Dzūkijoje — 19,1%. Tokį skirtumą tarp šių regionų lemia gyvenviečių struktūra. Dzūkijoje daugiau senųjų gatvinių kaimų, kurių pagrindu kuriasi šiuolaikinės gyvenvietės. Senosiose sodybose atstumas tarp gatvės ir gyvenamojo namo paprastai būna mažas. Jose dažniau išlikusios statinių tvoros, o darželiai tvarkomi senais būdais. Daug čia lemia ir tradicijos.

Pagrindinė priežastis, dėl kurios gėlių darželiai neįrengiami prie gatvės, yra iškeroję medžiai, dažniausiai vaismedžiai. Tyrimų duomenimis, Aukštaitijoje tokios sodybos sudarė 4,4%, Dzūkijoje — 10,1%. Medžiai meta šešėlį ant gyvenamojo namo, todėl kambariuose tamsoka. Tokių sodybų šeiminiškai nepatenkinti esama padėtimi, bet iškirsti vaismedžius jiems gaila arba to padaryti neleidžia neasfaltuota gatvė. Medžiai sulauko dulkes ir slopina triukšmą. Kai kuriose sodybose prie gatvės įrengtas daržas, sodas, o prie pat gyvenamojo namo — darželis (Aukštaitijoje — 3,7%, Dzūkijoje — 6,2%). Nežymią dalį sudaro sodybos, prie kurių yra vejos, bet nėra nei želdinių, nei darželio. Tai daugiausiai naujai pastatytos sodybos.

Pasak I. Butkevičiaus, 1979—1982 m. 12,0% Žemaitijos sodybų plotas

tarp gyvenamojo namo ir gatvės buvo sutvarkytas naujais būdais — įrengta žalioji veja su baseinėliais, takeliais, įvairiais dekoratyviniais akcentais¹⁷. Tačiau minėtų elementų panaudojimas dar nenulemia aplinkos tvarkymo būdo. Svarbiausia yra tai, kaip įrengiamas darželis, kur sodinami dekoratyviniai medžiai ir krūmai. Aukštaitijoje ir Dzūkijoje didžiausią dalį sudaro sodybos su vejomis, darželiu, medžiais ir krūmais (atitinkamai — 59,1% ir 38,2%), taip pat su veja ir darželiu prie gatvės (28,4% ir 24,2%).

Zymesni gėlių, dekoratyvinių krūmų ir medžių asortimento pakitimai siejini su 6 dešimtmečio pabaiga—7 dešimtmečiu. Daugelyje darželių vyrauja daugiametės gėlės. Ypač tai būdinga gerai tvarkomoms sodyboms¹⁸. Stengiamasi įsigyti kuo įvairesnių gėlių. Kaip jau buvo minėta, augalų įvairovė kartais pakenkia darželio išvaizdai ir rodo menką šeiminkės estetinį skonį. Paklaustos, kodėl augina vienas ar kitas gėles, informatorės dažnai atsakydavo, kad tokios dabar madingos, o anksčiau augintos — ne gražios. Pats žodis „madinga“, kuris dažnai vartojamas kalbant apie gėles, rodo, kad gėlių asortimentas nuolat kinta. Tačiau ir čia daugiau ar mažiau laikomasi tradicijų. Tyrinėjant sodybas Suvalkijoje ir Žemaitijoje, rūtų buvo rasta 33,9%¹⁹ ir 62,1%²⁰ darželių. Šie duomenys rodo, kad žemaičiai nelinkę atsakyti tradicinės darželio gėlės — rutos. Kuo senesnis darželis, tuo jame daugiau nuo seno Lietuvoje auginamų gėlių: bijūnų, lelijų, vilkdalgių, sinavadų, levazandžių, rūtų. Kalbant apie šiuolaikinį gėlių asortimentą, reikia pažymėti, kad auginama daugiau tokių gėlių, kurios yra lepesnės, kurias reikia rūpestingiau prižiūrėti, tačiau jų spalvingi ir gražūs žiedai, o nužydėjusios jos nepraranda dekoratyvumo. Mėgstami ir tokie augalai, kurie nors ir nežydi, bet išlieka dekoratyvūs nuo ankstyvo pavasario iki vėlyvo rudens. Pastaruoju dešimtmečiu ypač paplito kardeliai, raganės, tulpės, rožės ir kt.

Įtaką gėlių darželio lysvelių formai, augalų asortimentui, matyt, padarė ir alpinariumai, kurie buvo paplitę 7 dešimtmečio antroje pusėje. Alpinariumas — tai nedideliame plote atkurtas kalnų peizažo fragmentas. Jam įrengti naudojami įvairių dydžių akmenys, jų tvorelės ar sienelės, šaligatvių plokštės, daromi miniatiūriniai tilteliai; sodinami kalnų peizažui būdingi augalai. Alpinariumai gražiai atrodo natūraliai kylančiame paviršiuje, o lygioje vietoje jiems dažniausiai supilamos neaukštos kalvelės. Daugelis alpinariumų egzistavo tik keletą metų, nors dalis jų išliko iki šiol.

Neretai moterys tvirtina, kad gėlių daigus „kur koks papuola, ten kimšu“²¹. Tačiau elementariausių kompozicinių principų sodinant gėles vis dėlto laikomasi. Tie principai susiformuoja žmogui iš mažumės, stebint aplinką, todėl daugelis net neįtaria juos žiną. Aukštesni augalai sodinami apskritimo centre arba arčiau namo — taip, kad neužgožtų kitų. Vijokliniai ir pusiau vijokliniai sodinami prie sienų. Vienmetės gėlės sodinamos dideliais plotais, derinant pagal spalvas ir žydėjimo laiką. Stambesni augalai išdėstomi simetriškai arba grupėmis, stengiantis išlaikyti kompozicinį vieningumą. Dažna šeiminkė prisipažįsta neturinti ir neskaitanti literatūros apie gėlių auginimą. Bet moterys turi nemažą praktiką, dalijasi patirtimi viena su kita. Geriausias gėlininkės vienija Lietuvos TSR sodininkystės draugija, per kurią plinta naujos gėlių rūšys ir aplinkos tvarkymo būdai.

Naujovės perimamos lankantis kitose gyvenvietėse, plinta per spaudą, radiją bei televiziją.

Medžiai senąsias lietuvių sodybas ne tik puošė, bet ir saugojo nuo vėjų, šalčių, net gaisrų. Šiuolaikinėse sodybose želdinių utilitarinės funkcijos vis labiau silpsta. Gyvenvietėse, kur dar neasfaltuotos gatvės, medžiai ir krūmai saugo sodybas nuo dulkių ir triukšmo. Tik vienas kitas iš apklaustųjų atsakė sodinęs medžius nuo vėjų.

Todėl, sumažėjus sodybiniam sklypui ir susilpnėjus utilitarinėms funkcijoms, medžių, kurie išauga dideli, sodinama nedaug. Labiausiai mėgstami klevai, liepos, kaštonai, beržai, gluosniai. Jie sodinami prie gatvės, sodybos sklypo kampe ar pakraštyje. Dekoratyviniai medžiai ir krūmai, taip mėgstami šiuolaikinėse sodybose, sparčiai plito pastaruosius du dešimtmečius. Architektas P. Jakučionis yra pastebėjęs, kad naujausiose sodybose retenybė didesnis medis ar tvenkinys²². Padidinus sodybinius sklypus (nuo 1981 m. skiriami 25 arai), matyt, juose atsiras daugiau tokių medžių, kokie auga senosiose lietuvių sodybose.

Senųjų sodybų gėlių darželiuose dar galima aptikti pastatytą kryžių, stogastulpį, koplytstulpį ar koplytėlę. Jie neišsiskiria iš aplinkos, bet ją papildo. 7 dešimtmetyje sparčiai statant gyvenvietes ir pertvarkant sodybų aplinką, joje atsiranda įvairių betoninių skulptūrų. Šie kūriniai yra individo dvasinio pasaulio, jo pasaulėžiūros materialinė išraiška. Motyvai yra perimti iš aplinkos, tautosakos. Meškų, elnių, briedžių, stirnų, gulbių, kiškių, krokodilų, liūtų, grybų, Gedimino pilies ir kt. figūros, nulipdytos iš cemento ar kt. skiedinio ir išdažytos natūralistinėmis spalvomis, dažniausiai statomos plote tarp gyvenamojo namo ir gatvės. Gulbės ir krokodilai dažniausiai statomi į baseinilius.

Nesvarbu, kaip šį reiškinį vertinsime — kaip saviveiklinį meną ar kičą, pirmiausiai reikia pripažinti, kad tai — žmogaus kūrybinių jėgų pasireiškimas. Motyvai (išskyrus krokodilą) nėra svetimi lietuvių liaudies menui. Jie aptinkami tradicinėje architektūroje, keramikoje, raižiniuose, audiniuose ir kt. Tokių skulptūrų atsiradimą lėmė ne tiek būtinybė kurti, išreikšti save, kiek noras išsiskirti iš kitų, turėti tai, ko neturi kitas. Liaudies meno kūriniai, puošę aplinką, atlikdavo ne tik dekoratyvinę funkciją. Jie buvo kuriami negalvojant apie puošybą. Liaudies menininko sukurta skulptūra visada buvo kiek paslaptinga, o tai ir yra jų ilgaamžiškumo priežastis. To nepasakysi apie šiuolaikinės sodybos aplinkos puošybai skirtas skulptūras. Jų pagrindinė ir vienintelė funkcija — dekoratyvinė. Jau vien todėl tokie kūriniai egzistuoja trumpą laiką. Skulptūras dažniausiai lipdo kas nors iš sodybos gyventojų, neretai ir moterys. Neturint patirties, sukuriamas ne tik menko meninio, bet ir techninio lygio darbas.

Kalbėti apie tradicijas šioje srityje dar ankstoka. Galima manyti, kad jos ir nesusiformuos, nes jau 8 dešimtmetyje pastebėta, kad aplinka keičiama visų pirma tolydžio reiškiantis dialektiniam vieningumui tarp utilitarinio ir estetinio pradų, tarp naudos ir grožio²³. Nors L. Sepečio mintys specialiai netaikytos kaimo sodybų aplinkai, tačiau reikia sutikti su jomis ir mūsų atveju.

Vienas iš šiuolaikinio gyvenamojo namo aplinkos elementų yra baseinilis arba fontanėlis, kurie, kaip ir betoninės skulptūros, paplito 7 dešimtmė-

tyje. Baseinėliai yra alpinariumų tąsa. Taip pat aplink juos gali būti sodinami drėgmę mėgstantys augalai. Jų forma netaisyklinga, daugiausiai panaši į pėdos. Kraštai išbetonuoti arba sumūryti iš akmenų, šiek tiek pakelti arba viename lygyje su žemės paviršiumi. Baseinėliuose auginamos vandens lelijos, kartais prileidžiama nedidelių žuvų. Juose dažnai keičiamas vanduo, tiekiant jį elektriniu siurbliu.

Fontanėlių baseinėliai daugiausiai yra apskritimo formos. Jų kraštai 0,2—0,3 m pakeliami nuo žemės. Vanduo purškiamas tiesiai į viršų 3—5 srovelėm. Vamzdžiai paslepami tarp kelių akmenų, skulptūroje arba paliekami atviri. Skirtingai nuo baseinėlių, kurie apsodinami iš 2—3 pusių, aplink fontanėlius sėjama tik žolė.

Baseinėliai ir fontanėliai ne tik puošia aplinką, bet atlieka ir utilitarinę funkciją — yra vandens rezervuaras. Juos įrengiant nereikėtų naudoti aukščiau minėtų skulptūrų. Netinka ir pripučiamos gūbės, žuvys, ant skardos pieštos undinės bei kiti panašūs dalykai, kurie tampa pagrindiniu dėmesio objektu. Reikėtų įrengti baseinėlių taip, kad iš pagrindinių apžvalgos taškų gerai matytųsi vanduo ir jame augantys augalai.

Į sodybos aplinką gerai įsipina liaudies meistrų medžio skulptūros, įdomiai nuaugusios medžių šakos ir kamienai. Tačiau tokių detalių sodybos aplinkos puošyboje dar labai reta.

Pasak L. Sepečio, „santūrumas — svarbiausias mūsų aplinkos bruožas, padiktuotas estetinio skonio“²⁴. Tačiau tai vienur, tai kitur dar pasitaiko, kad žmonės persistengia, praranda saiką. Tai sietina su noru nesuvienodėti, bet kuriuo būdu pralenkti kitą. Zarasų rajone užfiksuotos viena greta kitos dvi sodybos, kurių aplinkos puošybai panaudotos girnapusės. Vienoje jos sudėtos aplink visą gyvenamąjį namą ir aplink gėlių darželį, kuris slepia „Beržo“ šildymo sistemos kuro cisterną²⁵. Pastebėta, kad ten, kur gražiai tvarkoma aplinka, neblogai tvarkomasi ir buityje. Tačiau, kada skrupulingai prižiūrimi dideli plotai, nebelieka laiko ne tik buičiai, bet ir turiningam poilsiui.

Lietuvoje tvoros nuo seno buvo neatskiriama sodybų dalis. Siuolaikiniame kaime paplitusios įvairių tipų tvoros. Medinės (daugiausiai statinių) išliko senuosiuose gatviniuose kaimuose ir gyvenviečių sodybose, statytose 6—7 dešimtmetyje. Naujai kuriamos sodybos aptveriamos vielos tinklo, dekoratyvinėmis metalinėmis tvoromis, apsodinamos gyvatvorėmis arba visai neaptveriamos.

Tyrimo metu fiksuota, kaip atsitveriami nuo gatvės, nes tai turi didelės įtakos visai sodybos išvaizdai. Dzūkijoje statinių tvoros aptiktos 27,5% tyrinėtų sodybų, metalinės (tinklo ir dekoratyvinės) — 14,8%, gyvatvorės — 23,4%, medžiai — 4,7%, neatsitverta nuo gatvės — 29,4% sodybų²⁶. Panaši padėtis ir Aukštaitijoje. Kaip jau minėjome, atsitvėrimo būdas priklauso ne tik nuo sodybos šeimininko, bet ir nuo gyvenvietėje galiojančių potvarkių. Pastaraisiais metais populiariausios kaulenio ir tujų gyvatvorės. Medinės tvoros, vartai ir varteliai dažniausiai dažomi žalia spalva. Kartais statinių viršus dažomas kita spalva, o visa tvora išmarginama nesudėtingais raštais — rombais, zigzagais²⁷. Vartų ir vartelių viršus išlenkiamas puslankiu, kad išsiskirtų iš tiesios tvoros linijos, arba taip sukalama visa tvora²⁸. Gražios, tvarkingos tvoros įsijungia į architektūrinę sodybos vi-

sumą, suteikdamos jaukumo. Prie naujosios architektūros neblogai dera statinių tvoros su plytų ar akmenų stulpeliais²⁹. Todėl nereikėtų skubėti jas šalinti. Tvoras būtina palikti ypač tada, kai už jų auga tankiai pasodinti vaiskrūmiai³⁰.

Vielos tinklo (kiek rečiau — statinių) tvoros paprastai būna su metaliniais vartais ir varteliais. Jie paplitę visoje respublikos teritorijoje. Ypač jų gausu tyrinėtose Vilniaus rajono Buivydžių ir Bezdonių gyvenvietėse. Čia jie gana aukšti — 1,2—1,4 m. Pagrindinė jų funkcija — atitverti nuo gatvės, tačiau jie atlieka ir dekoratyvinę funkciją³¹. Metaliniai vartai ir varteliai suvirinami iš įvairaus storio armatūros. Apatinė dalis, maždaug ketvirtadalis, — lygi plokštuma, o viršutinė užpildoma nesudėtingu geometrinio arba augalinio ornamentu. Kituose Lietuvos regionuose paplitę kiek žemesni vartai ir varteliai — 0,8—1,0 m, nors pasitaiko ir aukštesni.

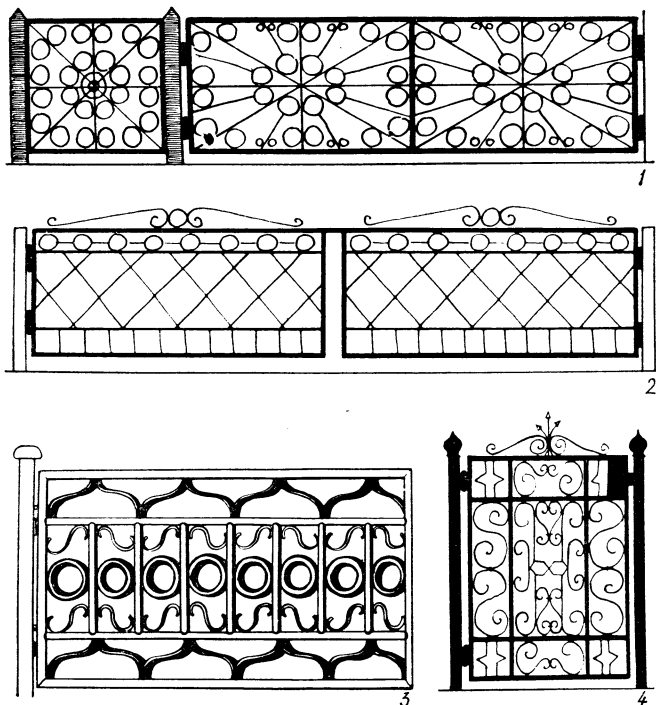
Vartai daromi dvipusiai, stačiakampio formos arba aukštėjantys į vidurį, o kartais jų viršus užbaigiamas puslankiu. Vartų plokštuma horizontaliai dalijama į 1—3 dalis. Labiausiai puošiama centrinė, didžiausioji, dalis. Mėgstamiausias — saulės motyvas. Saulė komponuojama vartų ar vartelių centre³², vaizduojama tekanti³³, ketvirtis tekančios³⁴, tik spinduliai³⁵. Saulės motyvo paplitimą, matyt, daugiausiai sąlygojo tai, kad jį patogiu įkomponuoti į stačiakampį. Likusi plokštumos dalis užpildoma vertikaliais strypais. Viršutinė dalis dažniausiai užpildoma apskritimais, o jeigu viršus išlenktas ir centrinėje dalyje vaizduojama kas nors kita — tekančios saulės motyvu. Iš augalinių motyvų kiek dažniau naudojama tulpė-leliją. Vartų ir vartelių puošybai naudojami ir gyvūniniai motyvai. Svėkšnoje, Šilutės raj., ir Veivirženuose, Klaipėdos raj., užfiksuoti vartai su žirgeliais³⁶. Pirmuoju atveju, šalia vartų esantys varteliai papuošti voveraitės motyvu, antruoju — voveraičių skulptūrėlėmis užsibaigia vartų stulpeliai. Lietuvių liaudies mene žirgo motyvas yra dažnas, tuo tarpu voverės sutinkamas retokai. Matyt, toks voverės ir žirgo derinys yra atsitiktinis.

Naudojami ir svetimi lietuvių liaudies menui motyvai. Vilkyškių gyvenvietėje, Šilutės raj., užfiksuoti vartai ir varteliai su liūtų figūromis³⁷. Pastaraisiais dešimtmečiais saviveikliniame mene išplitęs velnio motyvas aptinkamas ir vartų bei vartelių puošyboje. Tuo tarpu kiekvienas gaminytis visais laikais buvo puošiamas tik jam būdingais motyvais. Mechaniskai perkelti arba nekūrybiškai priderinti, jie daro gaminių nemėgiamą, nepatrauklų.

Įvairesniais ornamentais puošiamos dekoratyvinės metalinės tvorelės, vartai ir varteliai. Tvorelė statoma ant betono arba akmenų pamato. Jos aukštis — 0,7—0,8 m. Sudaryta iš atskirų sekcijų, kurių ilgis priklauso nuo tvoros ilgio (maždaug 1,5—2 m). Tarp sekcijų statomi stulpeliai iš metalinių vamzdžių. Vienos tvoros visų sekcijų tiek dydis, tiek ornamentas vienodi. Puošyba kukli. Ornamentą sudaro keli motyvai, dažniausiai paimti iš liaudies meno. Tai širdelės, stilizuotos gėlės (daugiausiai tulpės-lelijos), saulutės ir kt. Kartais vartų ir vartelių ornamente galima aptikti šiuolaikinių motyvų: lengvojo automobilio, dirbtinio žemės palydovo siluetą.

Metaliniai vartai, varteliai ir tvoros dažomos 2—4 spalvomis, išryškinant atskirus elementus. Kelių kontrastingų spalvų derinimas ypač būdingas Dzūkijai. Taip nudažius tvoreles, jos išsiskiria želdinių fone ir tampa pa-

grindiniu akcentu. Architektas A. Tauras pataria tvoreles dažyti žaliai³⁸. Pritardami jo nuomonei, manytume, kad dažymui tinka ir juoda, kuri yra artimiausia nedažyto metalo spalvai. Tvorelių, vartų ir vartelių gaminimui dažnai parenkama netinkamo diametro armatūra. Stambaus rašto ornamenten-

Metaliniai vartai ir varteliai: 1 — ES 1124/8, Deltuva, Ukmergės raj. (V. Užusienytės pieš.), 2 — ES 1124/9, Deltuva, Ukmergės raj. (V. Užusienytės pieš.), 3 — ES 1124/83, Riešė, Vilniaus raj. (A. Bielinytės pieš.), 4 — ES 1124/11, Svėdasai, Anykščių raj. (V. Užusienytės pieš.)

tai, išlankstyti ir suvirinti iš plonos geležies, atrodo per trapūs, susilieja su fonu.

Metalinės tvoreles gerai papildo akmeniniai stulpeliai³⁹, o akmenų tvoreles — metaliniai vartai ir varteliai⁴⁰. Tvorą galima palyginti su paveikslo rėmais. Tinkamai parinkta, ji papildo sodybos aplinką, tampa jos dalimi, o ne išsiskiria iš jos.

Metalinės tvoros, vartai ir varteliai dažniausiai gaminami ūkio mechaninėse dirbtuvėse. Jų išvaizda priklauso ne tiek nuo šeimininko pageidavimo, kiek nuo meistro estetinio skonio, sugebėjimų ir naudojamos medžiagos. Ne mažiau čia lemia ir tai, kad šis reiškinys palyginti naujas ir nėra tiesioginio perimamumo galimybės. Ornamentuose, jų motyvuose pastebima ir miesto, dvarų profesionaliojoje architektūroje paplitusių metalo dirbinių įtaka.

Kaip jau buvo minėta, šiuolaikiniai reiškiniai materialinėje kultūroje plinta visoje respublikoje vienu metu, tik nevienodu intensyvumu. Sparčiausiai jie plinta Suvalkijoje ir Žemaitijoje, kur daugiausia naujų gyvenviečių. Matyt, tam reikšmės turi ir tradicijos. Kiek lėčiau nauji reiškiniai plinta rytiniuose ir pietrytiniuose respublikos rajonuose, kur gausu senųjų kaimų pagrindu susikūrusių gyvenviečių. Todėl regioniniai skirtumai, kurie prieš kelis dešimtmečius buvo gana ryškūs, gali būti išreikšti tik kiekybiškai. O tam reikalingas masiškas ir vienalaikis reiškinių fiksavimas visoje respublikoje.

Išvados

1. 7 dešimtmečio antroje pusėje, sparčiai ėmus statyti kaimo gyvenvietes, sodybose paplinta vejų su gėlių darželiais, dekoratyviniais medžiais ir krūmais, baseinėliais, skulptūromis ir kitais dekoratyviais elementais. Tuo metu paplinta ir alpinariumai. Greta naujovių gyvuoja ir senieji reiškiniai, kurie labiausiai išliko gyvenvietėse, susikūrusiose senųjų kaimų pagrindu. Vis didesnę įtaką sodybų aplinkos tvarkymui daro įvairūs potvarkiai, galiojantys vienoje ar kitose gyvenvietėse.

2. Apželdinimui naudojami įvairūs dekoratyviniai medžiai ir krūmai. Pasigendame didesnių medžių, kurie buvo senųjų kaimų puošmena. Padingus sklypus, juose, matyt, padaugės ir medžių.

3. Paplitę puošybos elementai vertintini dvejopai. Cementinės skulptūros, kaip menko meninio lygio ir atliekančios tik dekoratyvinę funkciją, turėtų išnykti, o fontanėliai, baseinėliai, akmenys ir kt., kūrybiškai juos panaudojant, gali tapti neatskiriamais aplinkos puošybos elementais.

4. Medinės statinių tvoros daugiausiai išliko senuosiuose kaimuose. Plinta gyvatvorės, įvairios dekoratyvinės tvorelės — arba apskritai neatsitveriami. Vis daugiau atsiranda metalinių vartų ir vartelių, jie gerai dera prie aplinkos.

5. Sodybos aplinkai tvarkyti kaimo žmogus skiria vis daugiau dėmesio ir laiko. Tai sąlygoja noras neatsilikti nuo kaimynų. Tačiau lenktyniavimas kartais įgauna nesveiką pobūdį.

6. Sodybų aplinkos puošyboje mažėja regioninių skirtumų. Šį procesą galima apibūdinti kaip tradicijų nykimą ir naujovių, jau neturinčių nacionalinių bruožų, plitimą.

¹ Butkevičius I. Kolūkiečio sodyba: Etnografinių klausimų lapas. Nr. 62. V., 1978.

² Gutautas S. Šiuolaikinio kaimo sodyba: Etnografinių klausimų lapas. Nr. 102. V., 1983.

³ ES 482, 683, 700, 882, 932, 942, 997, 1060.

⁴ Butkevičius I. Sodybos naujosiose Suvalkijos kaimo gyvenvietėse // Iš lietuvių kultūros istorijos. T. 11. Šiuolaikinis Suvalkijos kaimas. V., 1981. P. 31—34; Butkevičius I. Naujosios žemaičių sodybos // Iš lietuvių kultūros istorijos. T. 13. Šiuolaikinis Žemaitijos kaimas. V., 1985. P. 29—31; Butkevičius I. Žemaitijos kolūkinio kaimo sodybų meninė išraiška // Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1979—1980 metais. V., 1981. P. 17—19.

⁵ Kudirkienė L. Gėlių darželiai // Gaidės ir Rimšės apylinkės. V., 1969. P. 163—167; Kudirkienė L. Darželiai — sodybų puošmena // Eržvilkas. V., 1970. P. 165—169; Kudirkienė L. Gėlės ir jų augintojos Merkinės apylinkėse // Kraštotyra. V.,

созданных на основе старых деревень. Все большую роль в благоустройстве усадеб играют соответствующие постановления исполкомов местных Советов.

Для озеленения используются различные декоративные деревья и кустарники. Отмечается отсутствие больших деревьев, которые были украшением старых деревень. С увеличением участка (с 1981 г. до 25 аров) в усадебной среде должно увеличиться количество больших деревьев.

С конца 60-х гг. в усадебной среде распространились декоративные элементы, которые можно расценивать двояко. Бетонные скульптуры как произведения низкого художественного уровня, выполняющие только декоративные функции, не должны распространяться. Фонтаны, бассейны, камни и т. п. могут стать неотъемлемыми элементами украшения среды при условии творческого использования их.

Деревянные заборы из вертикальных кольев в большей степени сохранились в старых деревнях. В поселках чаще встречаются декоративные ограды, живые изгороди. Со стороны улицы ограждения нередко отсутствуют. Все большее распространение получают металлические ворота и калитки.

Благоустройству усадьбы деревенский человек с каждым годом уделяет все больше внимания и времени. Это обуславливается и примером соседей. Иногда конкуренция приобретает даже нездоровый характер.

Региональная разница в благоустройстве усадебной среды уменьшается. Исчезают традиции и распространяются новшества, для которых национальные черты не характерны.

Įteikta 1986 m. kovo mėn.

Trumpai apie autorių

Gutautas Stasys (g. 1954), Istorijos in-to jaunėsnyšis mokslinis bendradarbis (nuo 1983). Tyrinėja LTSR kaimo sodybų raidą, šia tema rengia kandidato disertaciją.